

"האוהבך ומוקירך כקדוש וכנביא"

הלל צייטלין, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי וה'אידישעס וואַכענבלאַט'

תשעה קבצי הסיפורים והמסות של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שהופיעו בבת אחת בשנת תר"ס, עוררו בשנים 1900–1901 עשרות תגובות לחיוב ולשלילה בקרב סופרים ומבקרים¹. אחת המקיפות והבולטות שבהן היתה סידרת ה'מכתבים' הספרותיים שפרסם הלל צייטלין על דפי הדור, שבועונו של דוד פרישמן². באותן שנים פעל צייטלין בעיקר בתחום הספרות העברית, וכבר קנה לו שם כהוגה בעל נטיות אקסטטיות, המתעמק בשאלות היסוד של הקיום היהודי והאנושי. בסידרת מסותיו 'הטוב והרע' שפורסמה בהשילוח (1899) סקר בהרחבה את תולדות המאבק בין השקפות פסימיסטיות ואופטימיסטיות בפילוסופיה הכללית והיהודית (מתוך העדפה בולטת של הפסימיזם), ובמונוגרפיה שלו על ברוך שפינוזה (וארשה 1900) ביקש להראות את הזיקות בין תורת שפינוזה לבין היהדות שדחתה אותו. קריאתו של צייטלין בספרי ברדיצ'בסקי משקפת הזדהות עם הלוח הנפש המיוסר המאפיין אותם: "שומע אני את קול בכיו ובוכה עמו, שומע אני את קול אנחתו וגנאנה עמו". יחד עם זאת, דוחה צייטלין את עמדת הקיטרוג של ברדיצ'בסקי כלפי היהדות הרבנית, מוסכמותיה ואורחות חייה, וקובע כי עמדה זו מתעלמת כליל מאויביו החיצוניים של העם היהודי שהם האשמים במצבו. במקום לקונן על נזקיו של שלטון הספר בחיי ישראל, אומר צייטלין, ראוי היה לברדיצ'בסקי לבכות על "צרתם הנצחית של בני ישראל, ועל דמם אשר נשפך ביד כל פריץ ועריץ". צייטלין מסתייג מעמדתו האליטיסטית של ברדיצ'בסקי כלפי ההמון היהודי, וממה שנראה לו כהעדפת היופי והתפארת על פני המוסר. הוא עומד על נטייתו של ברדיצ'בסקי להימשך לסירוגין אחרי השקפות שונות וסותרות, ומוצא בו העדר גמור של ביקורת עצמית וחוסר יכולת הבחנה בין עיקר וטפל, הן במסותיו והן בסיפוריו. עם זאת הוא משבח מאוד את כשרונו הסיפורי והפיוטי, ומוקיר את יושרו ואת טוהר לבבו הניכרים גם בזעמו וגם בהתלהבותו:

הוא אחד הסופרים המעטים שבקרבנו, היודעים לשית לזית חן מיוחד על כל מה שהם כותבים, מתארים ומצירים, בסגנונם המיוחד, באהבתם העזה והעצומה מאד לבני אדם בכלל ולטפוסים שהם מתארים בפרט, בשפעת המלים והצבעים אשר להם, בהתלהבותם העזה, בהתדבקותם והתמכרותם לכל יקר, קדוש ונשגב³.

לעומת עמדה מורכבת זו, הרי התייחסויותיו המעטות של ברדיצ'בסקי אל צייטלין באותן שנים עומדות תמיד בסימן החשד וההסתתיגות. הוא פרסם תגובה פגועה ומתריסה כנגד מאמרו של צייטלין עליו, וטען בה כי "מאיש כזה אני דורש התעמקות יתרה במסתרי תולדתנו והבנה יתרה מאותה השגורה בפי כל". בתשובה לטענתו של צייטלין כלפיו כי יש להטיל את עיקר האחריות למצוקת היהודים על הגויים, חזר ברדיצ'בסקי וקבע ביתר תוקף: "לא הם, רק אנו אשמים בתלאותינו ודווקא אנו, אנו כמו שהננו היום, כמו שהיינו אתמול, בכל הזמנים ובכל המקומות"⁴. כמו כן הסתייג מן המונוגרפיה של צייטלין על שפינוזה הן בשל האובייקטיביות המדעית היתירה שמצא בה (במקום ההזדהות עם שפינוזה כנגד רודפיו שציפה למצוא), והן משום נטייתה 'ליהד' את הגותו ולגמד בזה את שיעור קומתה האוניברסלית⁵. ביומנו האישי פוזרות הערות סרקסטיות המכוונות כלפי גינוניו של צייטלין וכלפי היקף אישיותו, כגון: "הלל צייטלין נעשה אדם גדול בספרות על-יפי החלטתו הוא. כל כמה שאישים מסוגו של פרישמן דלים הם, הרי תמיד יש בהם בכל זאת משהו ייחודי, ומשהו שנתלווה עליהם. רוחותיו של צייטלין מובנים כולם יחד, ובתוכם פנימה אין מאומה"⁶.

על רקע זה התרחש בראשית שנת 1905 המגע האישי הישיר הראשון בין השניים. העילה לכך היתה הפולמוס הסוער שפרץ בי 1904 לאחר שפורסם בהשילוח מאמרו הפרובוקטיבי של ש"י איש הורוויץ 'לשאלת קיום היהדות'⁷. הלל צייטלין נמנה עם הרבים שתקפו את הורוויץ והאשימוהו בכפירה, בניהילום, באנטישמיות ובמיסיונריות נוצרית. ברדיצ'בסקי, לעומתו, היה מן המעטים שנחלצו להגנתו, ואף אם לא קיבל את השקפותיו הקיצוניות במלואן, האמין בכנות כאבו ועמד על זכותו להביען⁸. בהקשר זה שיגר מכתב נזיפה לציטלין על שהתייצב בין מקטרגיו של הורוויץ: "שעה של אבלות היתה לי לראות את שמך חתום תחת משפט מורא כזה, כי חשבתך לאחד מבעלי הלב [...] ואם בא אחד וצועק צעקה גדולה ומרה, גם הטובים שבנו ירו בו אבן. עד היכן בא הדבר"⁹. צייטלין לא נשאר חייב. "תמה אתה עלי ואני תמה עליך", כתב לברדיצ'בסקי. "מה לך ולהורוויץ? מה לאיש שכולו תפארת והוד וקדושה ולאיש שתמה אני אם עמדו גם אבות אבותיו על הר סיני. הנח לזו" עם זאת, רצה צייטלין להבהיר כי אין בתקרית זו כדי לפגום ביחסו החם, העמוק והקרוב לברדיצ'בסקי, ומשום כך סיים את מכתבו בדברים הבאים: "מבין אני אותך היטב, מבין אני את צערך, כמדומני, יותר מכל בן אדם שעל פני האדמה. אוהב אני אותך כאשר יאהב איש את האדם היותר קרוב לשורש נשמתו ומוקיר אני אותך ומכבדך, כמדומה, באופן שאין מלים בפה להגיד לך". לפני חתימתו אפיין צייטלין את עצמו במלים: "האזהבך ומוקירך כקדוש וכנביא"¹⁰. ברדיצ'בסקי לא התרשם. "קיבלתי גלויה מוזרה מהלל צייטלין", ציין ביומנו¹¹, ומיהר לענות לו בדברים המחזקים את עמדתו הקודמת: "אם מכבד אתה אותי, תדע מדוע אנכי מבדיל בין יהדותו של קלזנר ובין אי-יהדותו של ש"י הורוויץ ומדוע פועל עלי איש, אשר בשם נפשו יקרא. אנשים לנו מעט והנפים דיים. ובראותי שגם אתה בועט במי שאינו מהם והמונם והולך לבדד את דרכו, יכולתי אני רק להצטער. חזור בך!"¹²

באותם ימים ישב צייטלין בוויילנה, והיה חבר המערכת של העיתון הזמן, שברדיצ'בסקי היה בין משתתפיו. משעה שנקשר ביניהם קשר אישי, הרשה ברדיצ'בסקי לעצמו לפנות לציטלין בטענות שונות שנצטברו אצלו כלפי המערכת ויחסה אליו. על רקע זה נמשכה ביניהם חליפת המכתבים בחודשים הבאים, כשציטלין מנסה ככל יכולתו לסייע בידו של ברדיצ'בסקי בהסדרת ענייניו, אך מצטדק כי עקב מעמדו הרעוע במערכת הזמן קשה עליו הדבר. נראה כי ברדיצ'בסקי לא השתחרר מיחסו החשדני הראשוני לציטלין, וזיכה אותו אך ורק במכתבים רשמיים קצרים וצוננים. צייטלין, שהיה צמא למגע נפשי קרוב וחס עם ברדיצ'בסקי, לא רווה נחת ממכתביו אך בכל זאת מחל על כבודו: "אולי צדקת באמריך שאינני מבין אותך ואת שיחך [...] ועם כל מה שסגנון תשובותיך אלי עושה עלי רושם רע הנני אוהבך ומכבדך כמקדם"¹³. בכל זאת לא אמר צייטלין נואש, ובאותה שנה ניסה לגייס את ברדיצ'בסקי להשתתף בקובץ ספרותי שביקש לערוך ושמו 'האדם'¹⁴. בקובץ זה, הסביר, ייאספו יצירות החותרות להביע את החיים עצמם בלא עיבוד וסגנון אמנותי: "לא אכפת לי אם גם האמנות תוקרב על מזבחה של אמתת החיים כשם שאותו הטובע בים וצועק לעזרה איננו בוחר בפרזות יפות"¹⁵. בין המשתתפים המיועדים בקובץ מנה את י"ח ברנר, ז"י אנכי, זלמן שניאור וְלֵב שְׁטֹטב. כדוגמה ליצירה הרצויה לו ציין את מסתו הלירית של ברדיצ'בסקי 'תפילת ערב', שנדפסה באותה שנה בירחון הזמן והותרה בו רושם עמוק. ברדיצ'בסקי ציין ביומנו את הפנייה הזו¹⁶, אך ככל הנראה לא נענה ולא שלח דבר. הקובץ עצמו, שציטלין תכנן אותו במשך כשלוש שנים יחד עם גנסין וברנר ובני חברתם, לא הופיע לבסוף¹⁷.

לאחר שנסגר העיתון הזמן ב־1906, עבר צייטלין לווארשה על-פי הזמנתו של ש"י יאצקאן, שייסד באותה שנה יחד עם נח פינקלשטיין את היומון אידישעס טאָגבלאַט¹⁸. בווארשה היה צייטלין עתיד לשבת כל חייו, עד הירצחו בשעת הגירוש לטרבלינקה ב־1942. המעבר לווארשה סימן את השתקעותו הגוברת בספרות יידיש ובעיתונותה, שנעשתה מרכז הכובד של עבודתו תוך צמצום ניכר בפעילותו כסופר עברי. בשלהי 1906 קיבל עליו לערוך שבועון חדש ביידיש, אידישעס וואָכענבלאַט, שהופיע מטעם הטאָגבלאַט והוקדש לחיבורים פובליציסטיים ובלטריסטיים. בתוקף תפקידו זה פנה אל מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, והזמינו להיות בין משתתפיו הקבועים של השבועון. ברדיצ'בסקי הירבה באותן שנים לכתוב סיפורים ומאמרים ביידיש, ופיתח בלשון זו פואטיקה מיוחדת, המתבססת על מונולוגים ושיחות של דמויות עממיות. אלה נמסרים בתיווכה של דמות מספר המטה אוּחַן קשבת לשיחן ושיגן ולעיתים אף תורמת משלה אגדות עממיות או תגובות בענייני דיומא¹⁹. ביצירות כאלה היה צייטלין מעוניין, וברדיצ'בסקי נענה מיד להשתתף בוואָכענבלאַט. יש להניח שמצוקתו החומרית הקשה באותם ימים, ימי משבר ושיתוק בספרות העברית, היתה בין הגורמים שהניעו אותו להיעתר לפנייתו של צייטלין, מה גם שציטלין הבטיח לו שכר סופרים נאה שישולם מיד.

בארכיונו של ברדיצ'בסקי, גנזי מיכה יוסף בחולון, שמורים עשרה מכתבים מאת

הלל צייטלין מתקופת עריכתו את אידישעס וואָכענבלאַט. מכתבים אלה מתפרסמים להלן, ומתוכם אפשר ללמוד גם על מכתביו של ברדיצ'בסקי לציטלין, שלא נשמרו. בעשרת המכתבים האלה אצור מידע רבי-צדדי. ראשית, יש בהם משום השלמת מידע ביבליוגרפי על כמה וכמה מיצירות ברדיצ'בסקי בידיש, שעד כה לא נודע מתי והיכן נכתבו ופורסמו לראשונה ('חתן-כלה', פֿון סלוזשבע, 'דער בן יחיד', פֿאַרן בית דין, 'די קניה'). שנית, יש בהם כדי לאפיין את טעמו והליכותיו של הלל צייטלין כעורך הקשוב לנפש קוראיו ומחויב לצרכיהם, ומשום כך אינו מהסס לבקר את ברדיצ'בסקי על העממיות היתירה השורה ביצירותיו ('טעותך העקרית היא, שאינך יודע שהקוראים עניני ספרות בורגון הם הרבה יותר מפותחים מכפי שאתה חושב'). על אף הערצתו לברדיצ'בסקי לא נרתע צייטלין מלהחזיר לו סיפורים שמצא אותם ארוכים ומייגעים מדי ('חתן-כלה', 'דער בן יחיד'), או לפרסם אחרים תוך כדי הבעת מורת-רוח מאיכותם ('פֿאַרן בית דין, 'די קניה').

שלישית, יש במכתבים אלה כדי לחזק את הדגם הקבוע המסתמן ביחסיו של ברדיצ'בסקי עם מערכות עיתונים וכתבי-עת שהיה משתתף בהם. בדרך כלל היה קשר כזה נפתח באופטימיות גדולה ובהבטחות הדדיות לשיתוף פעולה הרמוני. אלא שעד מהרה היו היחסים עולים על שרטון, משום שאיש מעורכיו של ברדיצ'בסקי לא הצליח לעמוד בתביעותיו החמורות להשיב לו על מכתביו במהירות, לטפל בכבוד בכתבי-היד שלו, להמציא לו את שכרו בדייקנות, ושאר דברים שברדיצ'בסקי ראה בהם חלק מובן מאליו ממה שנהג לכנות 'האלפא ביתא שבין איש לחברו'²⁰. כך אירע גם במקרה זה, מה גם שציטלין חוזר ומעיד במכתבים על ריחוקו מכל קפידה פורמלית: "איני יכול בשום אופן להקנות בנפשי מדת הדיקנות", "שאי אפשר לי בשום אופן להיות דיקן בתשובות", וכדומה. ברדיצ'בסקי עצמו גם התאכזב במהרה מרמתו של השבועון: "ציטלין כרגיל אינו מקיים את הבטחתו. כל העלון שלו הוא מתחת לכל ביקורת", ציין ביומנו²¹, ויש לשער שהתרשמות זו רק חיזקה את חשדנותו הקיימת כלפי צייטלין כעורך וכאיש רוח.

מעל לכול יש במכתבים אלה משום פתח-הצצה לנפשו הסוערת של הלל צייטלין, המתדפק שוב ושוב על דלתו של ברדיצ'בסקי בציפייה לרקמתו של קשר רוחני אינטימי עמו, אך אינו נענה. למרות זאת הוא מנסה מדי פעם לשתף את ברדיצ'בסקי בעולמו הפנימי, במיוחד במכתב הרביעי להלן, הכתוב בתערובת של עברית ויידיש. זהו מעין וידוי נרגש, הפורש בהרחבה את תסכוליו של צייטלין על מעמדו הדרחי והמזולזל בקרית ספר. צייטלין מציג את עצמו במכתב זה כנביא-אמת, המחויב להצביע בלא כל חיפוי וייפוי על גנותם של אנשים ומוסדות בחיי התרבות היהודיים, וכתוצאה מכך הוא נוחל רק בוז ולעג מבלי שאיש יוצא להגנתו. נראה שגם דברים נואשים אלה לא הרשימו את ברדיצ'בסקי — נהפוך הוא: "מצייטלין קיבלתי מכתב גרוע, חציו בעברית, חציו בידיש, אך העניין בעיקרו אינו זו ממקומו", רשם לעצמו ביומנו²², וכעבור זמן מה הוסיף: "היחסים עם צייטלין עלו שוב על שרטון"²³.

מתיחות וניכור אלה, וביחוד זלולו של ברדיצ'בסקי בציטלין לא נודעו רבים.

בדרך כלל התקבלה המוסכמה בדבר היותו של צייטלין חסידו הנאמן של ברדיצ'בסקי. ברוח זו קבע באותה שנה יוסף קלזנר, כי "ו[ן]ברדיצ'בסקי אף הוא מצא לו תלמיד הגון בהלל צייטלין, שהעמיק והרחיב, וביחוד הרצה בסגנון פובליציסטי נאה וברור, הרבה מדעותיו והרהוריו של זה"²⁴. ברדיצ'בסקי הגיב על הדברים בסרקאזם, והם שימשו לו עילה נוספת לחיזוק דעתו השלילית משכבר על טעמו וכושר הבחנתו של קלזנר²⁵.

לאחר שהסתיימה השתתפותו של ברדיצ'בסקי באידישעס וואכענבלאט לא חודש עוד הקשר האישי בינו לבין הלל צייטלין. השבועון אף הוא נסגר כעבור זמן קצר. עם זאת מסתבר, ששניהם הוסיפו לעקוב זה אחר פעילותו של זה תוך המשכתו של דגם היחסים הקבוע ביניהם: ברדיצ'בסקי מסתייג מאישיותו ומכתיבתו של צייטלין, אך זה מוחל על כבודו ומוסיף לפרסם דברי הערצה והשתפכות על ברדיצ'בסקי. ב־1909 פרסם ברדיצ'בסקי מסת'דיוקן מקיפה על צייטלין, ובה, למעשה, טיעון מרכזי אחד החוזר ומודגם שוב ושוב. לפי מסה זו מיוסדת כתיבתו של צייטלין על שאון ומהומה, על פאתוס מתלהם ואקסטזה בלתי פוסקת, המעוררים בקורא חשד ומביאים אותו לידי עייפות. אמנם, אין ברדיצ'בסקי מפקפק בכנות כוונותיו של צייטלין ובדאגת האמת שלו לגורל עמו, אך מוזר בעיניו שאין בכתיבתו שום רגע של מנוחה, של שקט, של בחינה עצמית או של נסיון להסיר את אדרת הנבואה ולדבר בקול פרטי: "הוא שבור מרוב מלים, שפור ההוכחה וההתנגשות וגבור ההתנגשות, הוא בעל אדרת היופי, והרי נפשו מלאה שאון היופי, רק שאון"²⁶. הדברים משקפים את רתיעתו הקבועה של ברדיצ'בסקי מרטוריקה מתלהמת שספק אם יש מאחוריה ממש. דברים דומים כתב באותן שנים גם על סופרים־הוגים אחרים ממיודעיו, כגון ראובן בריינין ומרדכי אהרנפרייז. כעבור כעשר שנים הקדיש לציטלין מסה נוספת, בעקבות קריאה חוזרת בחיבוריו העבריים המוקדמים ("הטוב והרע", "כוונות וייחודים"), ואף בה דיבר על שאון הלשון המטביע כל חוויית אמת: "גם הצער, גם האהבה, גם ההתרגשות בעבור אחרים והיחס הנפשי לאחרים — הכל סואן ברעש, בהמיה, הכל קורא מאליו, הכל מתגעש. אבל יש שבן אדם מבקש לו מפלט גם מן התגעשות זו; יש שבן אדם יבקש לו מנוח"²⁷.

יחסו הנפשי העמוק של צייטלין לברדיצ'בסקי, שלא הועם גם לנוכח ביקורת זו, ניכר במסה קצרה שהקדיש לו במאסף נתיבות, במתו של פ' לחובר שעמדה כולה בסימן השפעתו של ברדיצ'בסקי²⁸. צייטלין מפליג שם בשבחם של "דברים גדולים, עמוקים ויפים" שמצא במאמרו של ברדיצ'בסקי 'במוסר ובחיים', שנדפס בתרס"ט בחוברת רשפים וכונס כעבור שנה בקובץ ערבים. ברור מדוע היה צייטלין יכול להתפלפל בהנאה על הגיגיו של ברדיצ'בסקי באותה מסה, ולשבח את תחושות הפליאה וההתפעמות המובעות בה כלפי מסתורין הבריאה, מהות הרוח, הלב והאלוהות. עוד יש להזכיר את ההספד שפרסם צייטלין עם מותו של ברדיצ'בסקי ב־1921, כחלק מהמזון התגובות בעיתונות היהודית שליוו את הסתלקותו²⁹.

*

להלן נדפסים עשרת המכתבים ששיגר צייטלין לברדיצ'בסקי בתקופת השתתפותו באידישעס וואַכענבלאַט (נובמבר 1906 – יוני 1907). מלבד שמורים ב'גנזי מיכה יוסף' עוד חמישה מכתבים של צייטלין משנת 1905 בשם מערכת הזמן בוויילנה, וכן שש טיוטות של מכתבי ברדיצ'בסקי אליו מאותה שנה. קטעים ממכתבים אלה צוטטו לעיל. כל המכתבים המתפרסמים כאן מובאים במלואם בצירוף הערות. הקטעים בידיש המשולבים בהם הועברו לכתוב היידיש המודרנית, ומלווים בתרגום לעברית. כל ההדגשות במכתבים – במקור.

מכתבי הלל צייטלין אל מיכה יוסף ברדיצ'בסקי

.1

17 בנובמבר 1906

אדוני היקר!

בוורשא יחל להופיע בימים אלו עתון ז'רגוני בשם 'אידישעס וואַכענבלאַט' אשר יצא לאור על יד ה'טאַגבלאַט'. עורכו של ה'וואַכענבלאַט' אהיה אני. ומה אני מבקש ממך? אנא שלח לי ציורים קצרים, הגדות עממיות, שמועסן ושיחות). אנכי ערב לכך שדבריך יודפסו לעתים תכופות וששכר סופרים ישולם לך תכף אחרי הדפסת כל כתב יד. ב'הזמן' היית מן הצועקים ואינם נענים. ומה יכולתי עשות? בטבעי אינני מן התקיפים והשפעתני על 'הזמן' בכלל היתה כמעט פחותה מאפס. לפי טעמי אני זיבוריות שלך טובים מעדיות דעלמא אבל מי יכול לדון עם מי שתקיף ממנו? בה'וואַכענבלאַט' הנני בעצמי העורך ובין תבין בעצמך שאתן ליצירותיך תמיד משפט הבכורה. מה שצריך אתה לדעת הוא רק שהפורמט של ה'וואַכענבלאַט' קטן הוא (רק גליון אחד לשבוע) ושצריך לתת בו פחות או יותר דברים עממיים ומובנים לכל. דין ודברים בענין זה יהיה לך עמי. את הכל אני מקבל על אחריותי.

בכבוד

הלל צייטלין

.2

2 בדצמבר 1906

אדוני היקר!

בתשובה על מכתבך הנני מודיעך שמקבלים אנו את תנאיך. מבקשים אנו ממך מן 400 עד 500 שורות לחודש. תקבל 5 קאפ' בעד כל שורה. שורותיו של הוואַכענבלאַט קטנות הן. לכשתודיע את כתבתך המדויקת למשלח כסף תקבל תכף סך עשרים וחמשה רוק"ס, כמו כן תוכל לקבל כל חודש במוקדם³⁰. רשמתי את כתבתך לפי השמור בזכרוני מבלי דעת את כתבתך המדויקת דהיינו הנומער של הבית, וכדומה.

מבלי שאגיד הלא בין תבין שאורגן בה'וואַכענבלאַט' יוכל להדפיס רק דברים

ברורים ושלמים לפי צורתם. אפשר לו לדבר וצריך שיהי עמוק כתהום, אך צריך להתחכם שיהי עם זה נוח וקל ויפה. שלח את אשר תשלח במוקדם.

בכבוד ודרישת שלום
הלל צייטלין

תשלח לפי כתבת ה"טאָגעבלאַט", חלארנה 8, וארשא.

.3

11 בדצמבר 1906

יקירי!

מחר נשלח את הסך עשרים וחמשה רוב"ס. בבקשה אנא שלח נא איזה דבר או דברים, מובן ממילא, עממיים.

באהבה
הלל צייטלין

.4

בלא תאריך (תחילת פברואר 1907)³¹

למי"ב, שלום!

בשביל שיש לי הרבה כל כך לכתוב לך לפיכך איני כותב לך מאומה, ולפי שטרוד אני עתה מאד והמלחמה עלי מכל צד ועבר ושונאי ורודפי כל כך רבים והחיים ברוסיא כל כך זורמים ומביאים בכל רגע צרות חדשות וכעס ורוגז חרשים איני פנוי עתה אפילו לאלה שצריך הייתי לכתוב אליהם ולדבר אליהם הרבה ולהתאונן באזניהם על הכל ועל הכל.

ולפי שהזכרתי בקצרה כדרכך עד שמוכרח אני לכתוב אליך הרי אני מתחיל מתחלה בעיקר הענין וסוף סוף אבוא ואגיע לענינים יותר פנימיים, אע"פ שאתה מתאמץ בכל כחך שיהיה איזה מרחק רחוק בינינו ושיהיה בינינו רק יחס אופיציאלי ולא יותר: אני הרי אני תמיד מאלו דמסתכלין בגופא ולא איכפת לי כלל הלבוש והדרך שבהם מתלבש האדם בעת מן העתים.

ולפיכך אף אם תקרא באזני כל היום: איני יודעך ואיני מכירך ודבר אין לי אליך בלתי אם מה שאתה לפי שעה עורך איזה עתון זשרגוני ואני לפי שעה כותב איזו שיחות שם לא אחדל בשביל זאת להכיר ולדעת מה שמרגיש אני בעומק הלב כי קרוב, קרוב אני אליך.

ולפיכך הרי אני משיב לך תמיד על הודעותיך ופתקאותיך האופיציאליים בסגנון שלי, בסגנון של לְבִיּוֹת פנימית ואתה אם תכעוס ואם לא תכעוס, כך אני עושה, כך אני צריך לעשות ואי אפשר לי באופן אחר.

והרי אני מדבר סתם, מפטפט לפניך כאדם המפטפט לפני רעו ואוהבו משכבר הימים, אע"פ שיותר מפתקאות אופיציאליים לא קבלתי ממך בכל ימי חיי. והרי אני מתחיל מבראשית או מסוף: ע"ד יצירותיך ועניניך בה"וֹאָכענבלאַט" מחר ישלחו לך כסף. אפשר יהיה לשלוח לך בכל עת שתקבע, אלא שצריך אתה גם אתה לשמור את העת בדיוק, דהיינו לשלוח דברים וענינים לעתים יותר קרובות

ותכופות, שהרי אפשר שענינים אחדים מאלה שתשלח לא יתכנו. בכל העת שלחת לי רק שלשה דברים: מהם בחרתי לי רק שתיים שהדפסתים תכף לאחר שקבלתי. את היצירה השלישית (ההגדה) לא מצאתי טובה לפני מכמה טעמים. לכשתחפוץ אבאר לך טעמי ונימוקי. אפס עתה, בזו הרגע, האמן לי, אינני מוכשר לזה. מיר איז ניט דער צו [אני לא בשביל זה]. לפיכך האמן לי הפעם שההגדה לא מצאה חן בעיני — ודי. לאחר השבת אשלחנה לך.

ועתה דע: כתבתי לך במכתבי הראשון מווארשא שמשלמים אנו לך 5 קאָפּ' השורה (שורותיו של ה'וואָכענבלאָט' קטנות הן) ואתה הסכמת לתנאי זה. והרי אם חפץ אתה שישלחו לך מדי חודש בחדשו סך עשרים וחמשה ר"כ הלא עליך לשלוח לא פחות מחמש מאות שורות בכל חודש, צריך לשלוח יותר מערך זה כמו שהגדתי לך, שמא לא יסכנו לנו דבר זה או אחר.

לפיכך אם חפץ אתה שיהיה היחס הממוני בינך ובין המו"ל ישר ותמידי צריך אתה לשלוח דברים וענינים לעתים תכופות.

שאלתני: אם עליך לשלוח רק שיחות וציורים או שמא טובים לנו גם עניני חשבון והשתפכות. תשובתי: דברים כאלה לא נוכל לדעת מראש, דין הנני לי ודין לא הנני לי.³² שלח את אשר תשלח. אם תהי איזו יכולת אתן לדבריך תמיד מקום בהקדם היותר אפשרי. אם אמצא שאיזה ענין עמוק ביותר בשביל ה'וואָכענבלאָט' או בכלל לא יסכן לו אשיבנו בחזרה לך ואתה תשלח איזה ענין אחר.

את הבסוף יכול אתה לקבל בתמידות ובעת קבועה. עליך לפנות בעניני ממונות פשוט אל המו"ל. האמן לי שבענינים כאלה קשה לי מאד להתעסק, והמו"ל של ה'וואָכענבלאָט' אנשים כנים וישרים הם (לכה"פ בנוגע לעניני ממונות) ובכל עת שתזכרים ישלחו לך את השכר הקצוב לך.

איך ווייס ניט צי האָב איך אייך אַלץ אַרויסגערעדט וועגן די עניני ממונות. הפלל: שיקט זאכן אָפּטער, שרייבט גלייך דעם אַרויסגעבער (אָדער די אַרויסגעבער נ. פינקלשטיין, ש. י. יצקן) און איר וועט אַינער געצאָלט דערהאַלטן מדי חודש בחדשו.

תרגום:

אינני יודע אם אמרתי לך הכול בענייני ממונות. הכלל: שלח דברים לעתים קרובות יותר, כתוב ישירות למו"ל (או למו"לים נ. פינקלשטיין, ש. י. יצקן) ותקבל את התשלום מדי חודש בחדשו.

בעת האחרונה אני מרגיש איזו שנאה בלב ל'שפת עבר' ונעים לי ביותר לרבר דברים פשוטים, יהודיים, ובכן, אחרי בקשת סליחה מאתך אני שב לזשארגאן שלי. איז וואָס וואָלט איך ביי אייך געוואָלט פֿרעגן: דערקלערט מיר אַזאָ מעשה. איר זענט דאָך עפעס אַ ייד אַ חכם, אַ חסיד, אַן ערלעכער ייד, זאָגט מיר, איך פֿרעג ביי אייך, פֿאַרוואָס פֿאַלן אַלע בלבים, גדולים וקטנים, אַזוי אַן אויף מיר וואו איך שטיי און וואו איך גיי. איך פֿרעג ביי אייך, אדרבה, פֿאַרוואָס קומט עס מיר? און דרייט מיר ניט אַ קאָפּ מיט אַינער צדיק ורע לו, רשע וטובֿ לו. גיט מיר גאַנץ פשוט פֿאַרשטיין פֿאַרוואָס זענען למשל קלחנר, בעל מחשבות, סאָקאָלאָוו, שיינע

מענטשן וואָס מען טאָר זיי ניט אָנרירן און הלל צייטליך איז אַ הפֿקר זאָך, אַז נאָך דער וואָס איז אַ פֿוילער פֿאַלט אויף אים ניט אָן און ווינטשט אים ניט מיט קויט. וועט איר ווייטער דרייען אַ קאַפּ מיט אייער צדיק רעע לו רשע וטובֿ לו, פֿאַרשטיי איך דאָך שוין ניט: פֿאַרוואָס ערט מען אַנדערע ערלעכע און אמתע לייט, ערן דאָך אַלע אחד-העם'ן, פרצ'ן, פֿרישמאַנען, אַ טייל ערן דאָך איך ר' מיכה יוסף אויך, איר אַליין זענט דאָך געוויס ערלעך און שיין. מילא, הייסט דאָך עס אַז אָט די אַלע כּלבים און כּלבלבים האָבן אַמאָל דרך ארץ פֿאַר ערלעכע און שיינע לייט אויך. איז דאָך הדרא קושיא לדוכתא: וואָס פֿאַלן דאָס אַלע הינט אָן אויף מיר און נאָר אויף מיר?

וועסט זאָגן: טאָק לערן פֿאַרקערט דעם פּשט. עס איז טאָקע ווייל דו ביסט ערגער פֿון אַלעמען, קלענער פֿון אַלעמען. איז עס דאָך פֿאַרט ניט אמת, ר' מיכה יוסף. איך בין בשום אופֿן וואָפֿן ניט ערגער ניט פֿון אַדונים ווי טביוב און אַפֿילו טריווש, קאַנטאַר און נאָך און נאָך למאות. בלאָזן זיי דאָך טאָקע די אַלע אַדונים ווי די אינדיקעס און האָבן טאָקע 'כבוד'. מיט וואָס האָב איך אַזאַ אומכבֿוד פֿאַרדינט? אלא וואָס דען, אָט די אַלע אַדונים היטן זייער כבֿוד און איך ר' הלל בר' אהרן אליעזר האָב קיין שכל ניט צו היטן דעם אייגענעם כבֿוד. קען איך דאָך גוט און פֿאַרשטיי דאָך די אַלע אַדונים און איך קען בשום אופֿן וואָפֿן ניט טראַכטן אַז זיי זענען קליגער פֿון מיר.

יא, איך היט ניט מיין כבֿוד. אפשר קענט איר מיר געבן פֿאַרשטיין: פֿאַרוואָס היט איך ניט מיין כבֿוד? איז מיר אַזאַ גרויסער תּענוג אַז אַלע הינטלעך פֿאַלן (אָן) אויף מיר, האָווקען און בייסן?

אַדרבה, גיט מיר עס פֿאַרשטיין. וואָס שלעפט עס מיר שטענדיק זאָגן אמת אָט די אַלע קרעמער וואָס זינען איך אי נישטאינער, אי סאַציאַליסטן, אי סתם שיינע מענטשן, אי וואָס איר ווילט? ווייס איך דען ניט אַז מען וועט מיך פֿאַרוואַרפֿן מיט קויט און קיינער וועט זיך פֿאַר מיר ניט שטעלן?

און דאָ האָב איך טאָקע אויך עפעס צו פֿרעגן ביי איך, ר' חכם מינער, זאָגט מיר פֿאַרוואָס איז דאָס אַזוי: דער קלענסטער שרייבער ביי אונדז ייִדן האָט אויך גאַנץ אַפֿט אייניקע וואָס שטייען מיט אים, וואָס שטעלן זיך פֿאַר אים. וועגן גרעסערע אַדער גרויסע איז דאָך קיין רייד: זענען דאָך אַלע אַנגעפֿאַלן אויף איך, האָבן זיך דאָך פֿונדעסטוועגן געפֿונען אַזעלכע וואָס האָבן זיך פֿאַר איך געשטעלט, געטענהט, געריסן קברים. זאָגט מיר, פֿאַרוואָס שטיי איך דאָס תּמיד אַליין און נאָר און טאָקע לגמרי אַליין?

אַדרבה, איר זענט דאָך אַ בקי אין אונדזער ספֿרות. דערמאָנט זיך אַקאַרשט צי האָט עמיצער געזאָגט ווען ניט ווען כּאָטש צוויי רדיי גוטע ווערטער וועגן וואָסער ניט איז זאָך מיינע (און איך האָב דאָך געשריבן זאָכן וואָס זענען אַלנפֿאַלס ניט גאָר שלעכטע: הטוב והרע, ברוך שפינוזה, פרידריך נישטה, הרהורים, מכתבי אחד הצעירים כונות ויהודים, מחשבות שלא בעתן)? דער איינציקער וואָס האָט ווען ניט ווען אַרויסגעוואַרפֿן צוויי רדיי גוטע ווערטער וועגן מיר איז דאָס ד"ר יוסף קלוזנר, אַז פֿאַרשטייט איר דאָך וואָס פֿאַר אַ ווערט דאָס האָט? אַמאָל איז דאָס געווען

געזאגט בכדי קענען גלייך שענדן, אמאל איז דאס געווען געזאגט צוליב חניפה (פשוט איך זאל פארן השלוח אן ארטיקל געבן) וכדומה. אמאל דארף ער, קלזנר, אנווייזן אז ביי אונדז יידן (אויף לה"ק) זיינען דאך מענטשן וואס דענקען און שרייבן שייך, וכדומה.

הכלל וואס זאל איך אפולע ברייען? איך געפין אז דאס נעמט זיך דערפון וואס איך גיי מיך אין מיין דרך ד.ה. וואס איך רעד ניט אין קהלים טאטן אריין, נאר זאג תמיד דו פלוני בן פלוני ביסט א פארך און א ליגנער, דו פלוני בן פלוני ביסט א נאר און אן אידיאט. אט דאס קענען מענטשן בשום אופן ניט מוחל זיין און אלע זייטיקע בלאזן זיך אויך. וואס זאגט איר?

זאגט אבער, קען מען עס גלייכגילטיק צוקוקן? אט זעט, למשל, די ציוניסטן האבן ארויסגענומען 10000 רובל פון קאלאניאל באנק אויף קויפן דעם דז. קראניקל. דאס איז א פאקט. עס איז אמת ווי דער טאג. זאלן זיי שפרינגען וויפל זיי ווילן. דאס איז ווייטער אן אמת. אלע אן אויסנאם יידישע צייטונגען האבן פארנומען פיל געלט פון פאגראם געלט וואס איז געשיקט געווארן זיי צוליב די געראבעוועטע. אויף איין ארט ('דער וועג') האבן מיר אותות ומופתים. דער ביאליסטאקער פאגראם קאמיטעט האט געענטפערט אז עס קומט געלט פון פיל ערטער. וואס האבן יידן געדארפט טאן דוכט זיך? זיי האבן דוכט זיך געדארפט חרב' ומוחרב' מאכן אלע יידישע רעדאקציעס מיט זייערע פארשיווע פארשטייער. וועט איר גלויבן אז יידן ארט עס ניט? וועט איר גלויבן אז פיל זיינען אויף אונדז להרוג ולאבר דערפאר וואס מיר רירן אן ננתקהן? וועט איר גלויבן אז אנדערע שרייבן אונדז אז 'גרויסע' מענטשן פארנעמען געלט, דארף מען זיי ניט טשעפען?

בקצור דברתי אליך מעט משיחי ומכעסי וכמובן לא עלתה בידי להגיד לך אף אלף מאלף אלפי אלפים מצערי ומדאבון לבי. איך האב פשוט א ביסל אפגעערעדט. איך האב דאך ניט פאר וועמען א ווארט צו רעדן. וואס קען איך העלפן?

הלל צייטלין

תרגום:

אז מה הייתי רוצה לשאול אותך: הסבר לי דבר כזה. אתה הרי יהודי חכם, חסיד, יהודי ישר. אמור לי, אני שואל אותך, מדוע כל כך מתנפלים עלי כל הכלבים, גדולים וקטנים, איפה שאני עומד ולאן שאני הולך. אני שואל אותך, אדרבה, למה זה מגיע לך? ואל תבלבל לי את הראש עם צדיק ורע לו, רשע וטוב לו שלך. תן לי להבין לגמרי פשוט מדוע למשל קלזנר, בעל מחשבות, סוקולוב, הם אנשים יפים שאסור לגעת בהם, והלל צייטלין הוא הפקר, ורק מי שמתעצל אינו מתנפל עליו ולא מורח אותו ברפש. אז שוב תבלבל לי את הראש עם צדיק ורע לו רשע וטוב לו שלך. אז אני כבר מבין: מדוע מכבדים אחרים, אנשים ישרים ואמיתיים, הרי הכול מכבדים את אחד העם, את פרץ, את פרישמן, חלקם הרי מכבדים גם אותך ר' מיכה יוסף, אתה עצמך הנך לבטח ישר ויפה. מילא, אז יוצא שכל הכלבים והכלבלבים האלה חשים לפעמים דרך ארץ גם כלפי אנשים ישרים ויפים. אז הורא קושיא לדוכתא:³³ מדוע זה כל הכלבים מתנפלים עלי ורק עלי?

אז תאמר: למד את הפשט להיפך. וזה בגלל שאתה גרוע מכולם, קטן מכולם. אבל זה בכל זאת לא נכון ר' מיכה יוסף. אני בשום אופן ואופן אינני גרוע מאדונים כטביוב ואפילו טריווש, קנטור ועוד ועוד למאות³⁴. לכן כל האדונים האלה מתנפחים כמו תרנגולי הודו ויש להם 'כבוד'. ולמה זכיתי אני לחוסר כבוד כזה? אלא מאי, כל האדונים האלה שומרים על כבודם, ואילו אני ר' הלל בר' אהרן אליעזר, לי אין השכל לשמור על כבודי העצמי. הרי אני מכיר היטב את האדונים האלה ומבין אותם, ובשום אופן ואופן אינני יכול לחשוב שהם יותר חכמים ממני. כן, אני אינני שומר על כבודי. אולי אתה יכול להסביר לי: מדוע אינני שומר על כבודי? האם הדבר גורם לי תענוג שכל הכלבלבים מתנפלים עלי, נובחים עלי ונושכים אותי?

אדרבה, תן לי הסבר. מדוע זה מושך אותי תמיד לומר את האמת לחנוונים האלה שהם לך גם ניטשיאנים, גם סוציאליסטים, גם סתם אנשים יפים וגם כל מה שאתה רוצה? האם אינני יודע שיזרקו עלי רפש ואיש לא יתייצב לצדי?

וכאן יש לי משהו לשאול גם אותך, ר' חכם שלי. אמור לי למה זה ככה: לסופר הקטן ביותר אצלנו היהודים יש תמיד כמה אנשים שעומדים לצדו, שמחזיקים איתו. שלא לדבר כבר על גדולים יותר או גדולים מאוד: כאשר הכול התנפלו עליך, בכל זאת נמצאו כאלה שהגנו עליך, טענו לטובתך, 'קרעו קברים'³⁵. אמור לי, מדוע זה אני עומד תמיד לבדי, ובאמת לגמרי לבד?

אדרבה, אתה הרי בקי בספרות שלנו. אנא היזכר, האם משהו אמר אי פעם לפחות שתיים שלוש מילים טובות על איזשהו דבר משלי (וכתבתי דברים שהם בכל זאת לא כל כך רעים: הטוב והרע, ברוך שפינוזה, פרידריך ניטשה, הרהורים, מכתבי אחד הצעירים, כונות ויחודים, מחשבות שלא בעתן)?³⁶ היחידי אשר לפעמים זרק שתיים שלוש מילים טובות עלי זהו ד"ר יוסף קלוזנר. אז אתה מבין איזה ערך יש לזה? לפעמים זה נאמר כדי מיד לבייש אותי, לפעמים זה נאמר בגלל חנופה (פשוט כדי שאתן מאמר בשביל השלוח) וכדומה. לפעמים הוא צריך, קלוזנר, להצביע על כך שישנם אצלנו היהודים (בלשון הקודש) אנשים שחושבים וכותבים יפה, וכדומה.

בכלל, מה יש פה הרבה לקשקש? אני מוצא שזה נובע מכך שאני הולך לי בדרכי, ז.א. שהאמירה שלי היא לא באבי אביו של הקהל, אלא אני אומר: אתה פלוני בן פלוני הנך ספחת ושקרן, אתה פלוני בן פלוני הנך טיפש ואידיוט. את זה אנשים בשום אופן לא יכולים לסלוח. וגם כל האחרים מתנפחים. מה אתה אומר? אבל אמור לי, האם אפשר להתכונן בזה בשוויון נפש? הבט, למשל, הציונים הוציאו 10000 רובל מבנק קולוניאל בכדי לקנות את ג'ואישן כרוניקל³⁷. זאת עובדה. זה ברור כשמש. שיקפצו כמה שהם רוצים. זו שוב האמת. כל עיתוני יידיש ללא יוצא מן הכלל קיבלו הרבה כסף מכספי הפוגרום שנשלחו אליהם למען הנשדדים. במקום אחד ('דער וועג') יש לנו אותות ומופתים. בביאליסטוק ענה ועד הפוגרום שמגיע כסף ממקומות רבים. מה היה על היהודים לעשות? נראה לי שהם היו צריכים להחריב את כל מערכות העיתונים יחד עם נציגיהם הנתעבים. האם תאמין שליהודים זה לא איכפת? האם תאמין שרבים אומרים להרוג ולאבד (אותנו)?

בגלל שאנו נוגעים ב'ננתקה'?'³⁸ האם תאמין שאחרים כותבים לנו שכאשר אנשים 'גדולים' לוקחים כסף, לא צריך לנגוע בהם? בקיצור דברתי אליך מעט משיחי ומכעסי וכמובן לא עלתה בידי להגיד לך אף אלף מאלף אלפי אלפים מצערי ומדאבון לבי. פשוט השחתי קצת מלבי. הרי אין לי בפני מי להגיד מלה. מה אוכל לעזור?

הלל צייטלין

.5

17 בפברואר 1907

לברדיצ'בסקי!

תודה על הדברים הקצרים והטובים בנוגע אלי. עתה בנוגע אליך. מסכים אני לכל התנאים שהרצית, אפס דע לך ('מלתא מגניא דאית בך קדים אמרה')³⁹ שאיני יכול בשום אופן להקנות בנפשי מדת הדיקנות, ולפיכך אני יכול להבטיח לך שאשיב לך תמיד הקדם היותר אפשרי לי, כלומר אחר עבור ימים אחדים מיום שאקבל מכתביך ודבריך. שאשיב לך בזו הרגע כמו שאתה נוהג עמי וכמו שצריך להיות — מדה טובה ונפלאה זו היא למעלה מכחי. שלח את אשר תשלח. הרבה לשלוח. כמובן, צריך לבחור בחומר יותר עממי וצריך לשכלל את החומר. בין הקוראים את הוואַכענבלאַט ישנם הרבה מבינים ומרגישים.

אם חפץ אתה לכתוב לי על ענינים יותר פנימיים יכול אתה לכתוב על פי האדריסה של הרידקציה. דירתי היא באותו חצר עצמו. אין קורא את מכתביך. מכתביך נמסרים בכל עת לידי תכף. יכול אתה לכתוב אלי כל מה שלבך חפץ. המחכה ליצירותיך שלך

הלל צייטלין

.6

25 בפברואר 1907

יקירי!

הנני שולח לך את ציורך 'חתן-כלה' כבקשתך⁴⁰. כמדומה, שכבר כתבתי לך שאני מוצא בו חסרון גדול מה שהחתן כמו נופל בשמים⁴¹. אין הקורא מוכן לזה במשך הספור כלל וכלל, ואיננו יודע מאין הוא בא ולמה הוא בא. כמדומה, שאפשר לך לתקן את הדבר. הספור מצד עצמו טוב ויפה מאד, וצר לי על שאיננו בא בהוואַכענבלאַט.

מכתביך ששלחת לי הוטבו בעיני מאד מאד. מה טוב היה אם היית שולח לי כפעם בפעם 'בריעף פֿון אַ לעזער' (ממכתבי קורא)⁴² בנוגע לעניני החיים שבהווה. מכתבים אלה ששלחת עבר זמנם. צריך לנגוע בשאלות יותר 'בוערות' עתה. אנא שלח נא דברים כאלה. שלח איזה ספור, שלח את אשר תשלח, אפשר שתשלח את הספור 'חתן כלה' מתוקן. בכלל: שלח.

'בריעף פֿון אַ לעזער' טובים מאד גם על פי סגנונם הז'רגוני הטוב. כל מן דין סמוכו לנא⁴³.

בברכה

הלל צייטלין

מכתבי אליך הייה מוכן מימים אחרים ולא נשלח מסכות שונות, ובינתים קבלתי את שתי יצירותיך האחרונות ומכתבך האחרון אלי. בנוגע ל'ד"ר' הנתן לך: דבר זה לא באשמתי הוא, ואיני יודע מאין בא הרוח על הזעזער להוסיף לך בנוי זה, שבכלל אתה ממעט להשתמש בו בעת האחרונה. כשראיתי את הקלקול קשה הייה לתקן. המעשה 'פֶּן סלזשבע' 44. מסרתי לדפוס. יבוא בגליון ה'ד"ר של ה'וואכענבלאָט'. השיחה שלך תבוא בגליון ה'ט"ו. אנא שלח נא אחד מ'מכתבי הקורא' שלך, כאמור, על ענינים יותר יומיים, יותר קרובים אל מה שמענין את הקורא כיום. כמובן, קען מען אַ קער טאָן דאָס גופא אין איין אַנדער צייט. מען קען דאָ גופא די אייביגקייט באַרירן וד"ל [אפשר להסיט את זה גופא לצד אחר. אפשר כאן גופא לגעת בנצח]. כמובן, בזהירות, לאט לאט, לרגלי הצאן, וגו' וד"ל 45.

הנ"ל

.7

12 באפריל 1907

ברדיצ'בסקי יקירי!

עד מתי לא תביניני ולא תכירני? הלא כתבתי לך כמה פעמים שאי אפשר לי בשום אופן להיות דיקן בתשובות, ובכן על מה אתה מעכב תמיד את דבריך? הלא יודע אתה כי דבריך נדפסים תמיד תכף כשאני מקבלם. אין אני מחמיץ אותם אפילו יום אחד. דוחה אני תמיד מפניהם עלים אחרים. ואתה דורש תמיד כבוד ממני? — כי אשיב לך תמיד? למה הן התשובות. הייה תמיד בטוח, פשוט, שדבריך יודפסו תמיד — ודי. מכתבים מוכרח אני לכתוב רק אז כשאתה מרבה בטענות ומענות או כשעלי להשיב לך איזה דבר בחזרה (וזה — חזיון יקר).

שלה, שלה, שלה, שלח החזיונות שלך, כשלח כל מה שבידך. איר דאָרפֿט וויסן איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל: איר האָט ניט צו וואַרטן אויף מינע תשובות [אתה צריך לדעת אחת ולתמיד: אין לך מה לחכות לתשובותי]. גם בזאת אין עליך להטריח אותי: בדבר הגליונות שאינך מקבל — מה לעשות אם אייסדרים שוררים בארמיניסטרציה. את זה אעשה לך שאבחר מתוך הגליונות את דבריך ואשלחם לך במכתבי. במכתב הבא תקבלם.

כבוד וחבה

הלל צייטלין

את מכתבך לא קבלתי במועדו, לפי שהייתי בימי הפסח בוויילנא. —

.8

[אפריל 1907]

יקירי!

מפני שטרוד אני עתה מעט איני יכול להאריך, ולפיכך ארשום בקצרה מה שיש לי להשיב לך:

(א) את ציורך 'דער בן יחיד' 46 קראתי ובודאי הייתי מוסרו לדפוס, אלא שלצערי לא יכולתי לתתו כמו שהוא, מפני שארוך הוא יותר מדאי ומביא את הקורא לידי שעמום. לפי דעתי ירויח ציורך הרבה אם נסיר ממנו את כל הדברים היתרים

ונשאר רק את המקומות הטפוסיים. כך היא דעתי וממנה לא אזוו. ועתה אחת משתי אלה: א) אם חפץ אתה אשיבנו לידך. ב) אם יש לך איזו אמונה בטוב טעמי היה בטוח כי ציורך ירויח הרבה על ידי מה שאסיר ממנו את הדברים היתרים המיגיעים. לתשובתך התכופה אחכה.

ב) את דברי על' הבעש"ט לא אוכל לשלוח לך מטעם פשוט: אין חוברות אלו שבהם באו הפרקים האחרונים של 'הטוב והרע' שלי בידי, ואינני יודע איפה להשיגן⁴⁷.

ג) על דבר ספוריך וכו' אינני יודע מה לעשות. עד כמה שיחסיך מעטים יחסי עוד יותר מעטים. האמן לי שמלבד שנים שלשה סופרים צעירים אינני יודע פה איש. בכל זאת אנסה לחקור ולדרוש, אפשר שידמן מי שהוא. יותר קרוב להאמין שימצא מו"ל לספורים הז'רגוניים.

ד) על מעשי ומנהגי בה'וואַכענבלאָט' — בפעם אחרת.

בבל הכבוד

הלל צייטלין

השיבני נא בהקדם היותר אפשרי.

.9

24 באפריל 1907

נכבדי!

תמה אני על כעסך והתמרמרותך, בשעה שצריך להבין את הדברים בפשטות. הגע בעצמך: אתה במקומי ואני במקומך. אני שולח לך דבר שאי אפשר לתת לקורא לפי טעמך. מה היית עושה? אין כל ספק בעיני שהיית עושה כמוני: היית מבקש רשיון ממני לתקן מה שאפשר לתקן לפי דעתך, ואם לא — היית מחזיר לי את הכת"י. באופן אחר אי אפשר.

אפשר ואפשר שאתה צדקת, ואולם אני מה אעשה? האומנם יכול אני לחטוא לנפשי ולתת לקורא דבר פגום לפי דעתי? יכול אני לפעמים (וגם זה, כמובן, לא בלי חטא) לתת דבר בלתי מתוקן כל כך. ואולם איני יכול, עם כל הכבוד שליבי ירחש לך, לתת דבר שאין הקורא יכול לקראו עד תומו.

וחבל על המקומות היפים והנעלים שבו והרי אפשר היה לעשות את ה'בן יחיד' שלך ליצירה כל כך יפה —

ואומר אתה: "בוא וראה, אתה מבקש ממני שאאמין להמבקר ואין אתה מאמין להמשורר ובודאי יודע הוא מה שעושה". אפשר שאין אתה חושב אותי לאמן כלל, ואולם אני אינני יכול לחטוא נגד מה שאני מרגיש בנפשי. יודע אנכי כי לא חוש המבקר שבי מתקומם נגד דברך האחרון, כי אם חוש האמן שבי (בלשונך: משורר).

תמה אני אם ימצא איש בעל טעם שיוכל לקראו עד תומו!

להלן:

"רק בזה אנו באים לְעִנְיָו [!] הנורא של האבות וכו'".

וכי צריך אני לחזור לך על אותה האמת האלפא-ביתית שלפעמים האמן משיג בקו אחד, במלה אחת, מה שאי אפשר למסור באלפי אלפים גליונות? אמת שזהו אלף-בית, ואולם גם את האלף-בית אסור לשכות.

אתה חושב שרק באופן זה "אנו באים לעניו הנורא של האבות" ואני חושב שאפשר לחוש ולהרגיש את כל העוני של האבות גם בחמשה־ששה מקומות יפים ונעלים. הדברים היתרים והציורים היתרים מיגעים את הקורא ואינם נותנים לו לחוש את היופי גם במקום שישנו.

ומבקש אני סליחה על מה שאני בא באלף בית. מה אעשה אם איני יכול לכפור באלף בית זה?

בא אתה עלי במוסר ובאיומים ("עושה אתה את העבודה הלאה לדבר בלתי אפשר") ושכחת את הכלל של הרמב"ם: "לעולם אל ישליך האדם את דעתו אחריו, שהעינים הם לפנים ולא לאחור".

לך הלא איני צריך להגיד שהחטא היותר נורא הוא: שהאדם חוטא לנפשו. העבודה, ששמחה גדולה תוקפת אותי בכל עת שאני מקבל דבריך, ובכל עת שיכול אני למסור איזה דבר מדבריך לדפוס חג קטן הוא לי, ואולם מה אעשה בשעה שאיזה דבר איננו מוצא חן בעיני או יותר נכון, נדמה לי שצריך לתקנו ולשכללו מעט?

מצדך צדקת, אולם לא באת לידי מדרגה זו של הכרת צדקת אחרים. מדוע אינך מבין שגם אני מצדי צדקתי? וכי אפשר לי לתת דבר פגום?

הנני מחזיר לך את הכת"י ובקשה גדולה לי אליך: אנא קרא בעצמך את הכת"י שלך עוד פעם בקורא מן הצד. בטוח אני שתכיר גם אתה שמקומות רבים ב'בן יחיד' שלך מיותרים לגמרי ואי אפשר להשאירם בשום אופן.

אם תסיר מעצמך את המקומות המיותרים ותשכלל מעט את ציורך אהיה אסיר תודה לך. דבר שאיני צריך להגיד לך הוא שאמסרנו לדפוס בשמחה רבה.

ובנוגע למה שאתה אומר: "עושה אתה את העבודה הלאה לרבר אי־אפשר" — חבל שאינך יודע אותי כלל וכלל. אם היית יודע אותי מעט היית מבין שהרבה יותר אני חוטא ברפיוני, בויתורי, בלמוד־זכות שלי על כל דבר שיש בו דבר שבקדושה אף אם איננו משוכלל כראוי, מאשר בקושי ובמדת הדין שלי.

מאות פעמים אני מהרהר על כל דבר שאיננו מוצא חן בעיני: אפשר שאמצא בו דבר טוב, ואם אחרי כל אלה אני מוצא שאי אפשר לתת איזה דבר, ולו גם של משורר יודע ומפורסם, כלום חיב אני סקילה בשביל זאת?

עוד הפעם אני מבקש ממך להבין את מצבי אני, לסלוח מה שצריך לסלוח ולבלי לחדול משלוח את דבריך שבכללם אין מוקיר אותם כמוני.

בכבוד רב

הלל צייטלין

.10

5 ביוני 1907

יקירי!

באתי להביע לך בזה את רגשי הצער שלי על הדברים הרפים האחרונים שלך. מה אעשה? אי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר. בשבילך הדפסתי את ה'פֶּאָרן בית דין' [לפני בית דין] שלך, ועתה אהיה מוכרח להדפיס גם את ה'קנייה' שלך⁴⁸ וצר לי, צר לי על שאתה חושב שלעם צריך לתת דוקא דברים כאלה שאינם מגידים

- 18 ראה: יחיאל הירשהויט, 'צייטלין, הלל', לעקסיקאָן פֿון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור, 1968, טורים 575–580.
- 19 על הפואטיקה של ברדיצ'בסקי בידיש, ראה: שמואל ורסט, 'מ. י. ברדיצ'בסקי כסופר יידיש', בתוך: מייב, יידישע כתבים פֿון אַ זויטן קרוץ, הוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"א, עמ' ז-מח; לאה אילון, הפואטיקה של הסיפור היידי של מ. י. ברדיצ'בסקי (על רקע 'מלחמת השפות' בראשית המאה העשרים), עבודת גמר לתואר מוסמך בהדרכת ד"ר צפורה כגן, אוניברסיטת חיפה, יולי 1987; אבנר הולצמן, "לכבוש את רוחי מול רוח העם": ראשית כתיבתו של מ"י ברדיצ'בסקי בידיש', הכרת פנים, עיריית חולון והוצאת רשפים, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 74–86.
- 20 דוגמה אופיינית מרוכזת היא פרשת היחסים בין ברדיצ'בסקי לנחום טוקולוב, שהיה עורכו במשך כחצי יובל שנים בכמה כמות ספרותיות. ראה מאמרי: 'הסופר ועורכו – בין מיכה יוסף ברדיצ'בסקי לנחום טוקולוב', קשר, מס' 18, דצמבר 1995, עמ' 66–86.
- 21 Chronik, 31.1.1907, מחברת VI, עמ' 213, גנזי מיכה יוסף.
- 22 9.2.1907, שם, עמ' 214.
- 23 29.4.1907, שם, עמ' 225.
- 24 יוסף קלזנר, הזרמים החדשים של הספרות העברית הצעירה, הוצאת עבריה, נייירוק תרס"ז, עמ' 47.
- 25 מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, "זרמים" ו"ביבליוגרפיה", כל מאמרי מי"ב, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ב, עמ' רעט. וראה גם: בן-אביגדור, הספרות העברית הצעירה, וילנה תר"ע, עמ' 7. אף בן-אביגדור מלגלג על האופן שקלזנר הצמיד את צייטלין לברדיצ'בסקי.
- 26 מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, 'הלל צייטלין: דברים אחרים', הבוקר (וארשה), א (1909), גליון נג. כונס בתוך: בערב, טפוסים ספרותיים, הוצאת תרשיה, וארשה תר"ע, עמ' 84–94; וכן בתוך: כל מאמרי מי"ב, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ב, עמ' רכה-רכח. תשובה ישירה לדברים אלה כלולה במסתו של יעקב פיכמן שנדפסה כעבור כשנתיים בפתח כתבים נבחרים של צייטלין. 'רגש הפייטן והאמן שבברדיטשבסקי נפגע מקול הדברים של צייטלין, מאופן סגנונו, הנעשה לפעמים כמעט המוני בהסברתו הנפרזה', כותב פיכמן; אך להגנתו של צייטלין הוא מסביר, "כי פגימתיו אלה נובעות מעצם אישיותו של הסופר הזה, שאינו מכיר בשום דבר מלבד כוונתו הפנימית, בשום הרמוניה של יחידים, אם אין בה כדי להועיל, להקל לכל הבריות [...] לפיכך הוא צועק מנהמת לבו" (עמ' II).
- 27 מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, 'ציונים ספרותיים. ב: עוד לציטלין', התקופה, ו (תר"ף), עמ' 490–492. כונס בתוך: כל מאמרי מי"ב, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ב, עמ' רכה-רל, בשם: 'עוד לציטלין'.
- 28 הלל צייטלין, 'בחביון הנשמה. II: הפלאה שבלב', נתיבות, א (תרע"ג), עמ' 209–212.
- 29 הלל צייטלין, 'מיכה יוסף בערדיטשעווסקי', דער מאָמענט, 25.11.1921.
- 30 כלומר: מקדמה.
- 31 תאריך המכתב נקבע על-פי איזכור קבלתו ביומנו של ברדיצ'בסקי מן ה-9 בפברואר 1907 (לעיל, הערה 22).
- 32 ארמית: אלה מוצאים חן בעיני ואלה לא.
- 33 ארמית: חזרת השאלה למקומה, לא תירצת כלום.
- 34 הסופרים הנזכרים הם: ישראל חיים טביוב (1858–1920), שהיה באותם ימים מן היריבים החריפים של לשון יידיש וספרותה; יוסף אליהו טרוווש (1855–1940); יהודה ליב קנטור (1849–1915). את שלושתם הכיר צייטלין בימי עבודתו במערכת הזמן בוילנה.
- 35 תרגום מילולי של 'גערין קברים' – ביטוי שפירושו: השתטחו על קברים וכאילו קרעו מהם חתיכות כדי להעביר רוע גזירה קשה.

- 36 ברוך שפינוזה פורסם כספר מיוחד בהוצאת תושיה, וארשה תר"ס. המונוגרפיה על ניטשה פורסמה בירחון הזמן ב־1905. שאר החיבורים הנזכרים כאן פורסמו בכמות שונות מ־1899 ואילך, וכונסו בכתבים נבחרים, א-ב, הוצאת תושיה, וארשה תרע"א.
- 37 בדצמבר 1906 רכש ליאופולד גרינברג, מראשי הצינות בבריטניה, את העיתון *Jewish Chronicle* בסיועם ובהסכמתם של כמה מנהיגים ציונים, ובינואר 1907 נפתחה התקופה הצינית בתולדותיו של העיתון. ראה: יוסף פינקלסטון, '150 שנה ליג'ואיש כרוניקל', קשר, מס' 10, נובמבר 1991, עמ' 36-48.
- 38 הפירוש לא ברור. אולי רמז לפסוק "נְתַקָּה אֶת מוֹסְרוֹתֵינוּ וְנִשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עֲבוֹתֵינוּ" (תהלים ב 3), שמדובר בו על מלכי־ארץ ורוזנים ש"נוֹסְדוּ יַחַד עַל יְהוָה וְעַל מְשִׁיחוֹ" (שם, פסוק 2).
- 39 ארמית: דבר מגונה שיש בך הֶקְדָּם לאמרו (לפי בראשית רבה ס, ט).
- 40 הסיפור 'חתך־כלה' נדפס ביידישע פתבים פֿון אַ וויטן קרוֹב, מהדורת שטיבל (1924), כרך א, עמ' 33-39; מהדורת איקו"ף (1948), כרך א, עמ' 56-60; ובתרגומו של מ"ז ולפובסקי בכתבים יהודיים מאת קרוב רחוק (תשכ"ד), עמ' 20-23.
- 41 כלומר: נופל פתאום מן השמים. עניינו של הסיפור ביווג מתוכנן בין נערה לבין בנם של הוריה המאמצים, שהופר ברגע האחרון בשל הופעתו הפתאומית של החתן האמיתי. מסתבר שהכלה הובטחה לו כאשר הציל אותה מטביעה בילדותה, ועתה בא לבקש את המגיע לו.
- 42 ממכתבי קורא — תגובות פובליציסטיות בענייני דיומא שברדיצ'בסקי פרסם באותן שנים במתכונת של מכתבים אל עורכי כתבי־העת בידיש (למשל בדאָס יודישע וואָרט של אברהם רייזן).
- 43 ארמית: אנשים אלה ראויים לסמיכה להוראה; ובהשאלה: כל כגון זה רצוי לנו.
- 44 הסיפור "פֿון דער סלוחשבע" [מן השירות בצבא] כונס ביידישע פתבים פֿון אַ וויטן קרוֹב, מהדורת שטיבל (1924), כרך א, עמ' 187-194; מהדורת איקו"ף (1948), כרך א, עמ' 149-153.
- 45 צייטליך רומז כאן לברדיצ'בסקי להסוות את תגובותיו בעניינים פוליטיים אקטואליים ולשוות להן אופי על־זמני, מחשש לפסילתן בידי הצנזורה הרוסית.
- 46 בעקבות דחייתו על־ידי צייטליך, שלח ברדיצ'בסקי את הסיפור 'דער בן יחיד' אל העיתון דער פריינד. הסיפור כונס ביידישע פתבים פֿון אַ וויטן קרוֹב, מהדורת שטיבל (1924), כרך א, עמ' 161-176; מהדורת איקו"ף (1948), כרך א, עמ' 133-142; מהדורת ש' ורטס (1981), עמ' 71-79; ובתרגומו של מ"ז ולפובסקי בכתבים יהודיים מאת קרוב רחוק (תשכ"ד), עמ' 115-123.
- 47 צייטליך דן בתורת הבעש"ט בפרק העשירי של 'הטוב והרע'. החיבור כולו פורסם בהמשכים בהשילוח ב־1899. ברדיצ'בסקי עסק באותו זמן בהכנת האנתולוגיה שלו רבי ישראל בעל שם טוב — חייו, אמרו ומשלו, וכנראה משום כך נזקק לחיבורו של צייטליך.
- 48 המערכונים 'פֿאַרן בית דין' ו'הקניה' כונסו ביידישע פתבים פֿון אַ וויטן קרוֹב, מהדורת שטיבל (1924), כרך ב, עמ' 94-103, 127-135; מהדורת איקו"ף (1948), כרך א, עמ' 221-228, 245-251; ובתרגומו של נחום בנארי בחוברת מחזות קטנים (תל־אביב תש"ז), עמ' 12-18, 35-41. 'די קניה' הועתק מן האידישעס וואָכענבלאָט ופורסם גם בדי וואַרהייט, 1907.7.25.